

Helmduinen, Meijendel, 24 mei 2012. Foto: Frans Hooijmans

Boegbeelden van het Hollands Duin

De drie duingebieden tussen Monster en Katwijk kennen een aantal karakteristieke soorten. Het zijn de zes boegbeelden, de vlaggenscheppen van Meijendel, Berkheide en Solleveld, die gezamenlijk het gebied karakteriseren: Meervleermuis, Nachtegaal, Rugstreeppad, Kleine parelmoervlinder, meidoorn en Kruisbladgentiaan. **Door Frans Hooijmans & Vincent van der Spek**

Meervleermuis

De Meervleermuis (*Myotis dasycneme*) is de nieuwkomer onder deze boegbeelden. De soort is zeldzaam in Europa, maar niet in Meijendel & Berkheide! In de bunkers van de Atlantikwall overwinteren zo'n 250 individuen, die hier voor het eerst in de winter van 1979/1980 werden vastgesteld (Schreur 1994). Dat lijkt misschien niet veel, maar in Nederland zijn maar drie overwinteringsplekken met totaal 400 dieren bekend. De bunkers

zijn zelfs de grootst bekende overwinteringsplek in West-Europa! Geen wonder dus dat het in stand houden van deze populatie één van de Natura 2000-doelen is voor het gebied: ook in Europees verband is het belang niet onopgemerkt gebleven.

De bunkers in het beheergebied vervullen een belangrijke rol als paar- en winterverblijf. Mannetjes leven grote delen van het jaar gescheiden van vrouwtjes. Vanaf mei vliegen mannetjes voor inspectie af en toe naar de paar-

plekken, bijvoorbeeld bunkers. Vanaf half juli worden de zomerplaatsen verlaten en trekken de dieren permanent richting hun winterverblijf. In het najaar vindt de paring plaats.

We weten overigens nog maar weinig over het voorkomen tijdens de trek en in de zomer. In Nederland leven in de zomer 10.000 tot 12.000 Meervleermuizen (meer dan vijf procent van de totale wereldpopulatie). Maar waar al die dieren in de winter nou blijven is vooralsnog een raadsel (synbiosys.alterra.nl).

De aantallen in de bunkers nemen de laatste jaren weer wat af. Onderzoek van Haarsma (2011) wijst uit dat dit volledig is toe te schrijven aan verstoring (bunkerbraak). In bunkers zonder braak bleven de aantallen stabiel. In complexen waar braak optrad, veranderde ook het gedrag. De dieren kropen verder weg en de groeps-grootte veranderde, wat mogelijk negatieve consequenties heeft voor de sociale interactie. Hier ligt een mooie uitdaging voor *Dunea* om de schade voor deze soort te beperken. Voor de bezoeker in Meijndel is er alleen het nadeel dat de soort vrijwel niet te zien te krijgen is! Door de al genoemde verstoring zijn excursies naar de bunkers niet mogelijk. Van de hele redactie is er zelfs nog nooit iemand mee geweest met de enkele onderzoekers die daar (ook zo min mogelijk) komen.

Nachtegaal

Het gedicht "De nachtegalen" (Bloem 1965) zegt veel over de kwaliteiten van deze zanger:

*Ik heb van 't leven vrijwel niets verwacht.
't Geluk is nu eenmaal niet te achterhalen.
Wat geeft het? – In de koude voorjaarsnacht
Zingen de onsterfelijke nachtegalen.*

Hoe bevoorrecht zijn wij te wonen in de nabijheid van de Hollandse duinen, die in het voorjaar, vanaf half april, vol zingende Nachtegalen (*Luscinia megarhynchos*) zitten! Bovendien zingen ze niet alleen 's nachts, maar ook overdag. In de loop van juni neemt de zangactiviteit af. Gezien hun verborgen levenswijze, rondscharrelend onder struikgewas op zoek naar insecten, verraadt daarna de roep (een fluitend "huuiet" of een laag "karr") nog slechts zo nu en dan hun aanwezigheid, totdat ze tussen half juli en eind augustus wegtrekken naar de overwinteringsgebieden in tropisch Afrika (Speek & Speek 1984). Ook daar wordt gezongen, ter verdediging van het winterterritorium, maar minder uitbundig dan in de broedgebieden. Bij aankomst in die broedgebieden, waarbij ze ieder jaar hun oude territorium weer opzoeken, wordt 's nachts meestal gezongen om een vrouwtje te lokken. Dit gebeurt vanaf een vaste plaats. Zodra de paarvorming heeft plaatsgevonden staakt het nachtelijk

gezing. De zang overdag dient vooral ter markering en verdediging van het territorium. Dit gebeurt vanaf verschillende plaatsen langs de grens van het territorium en wordt volgehouden totdat de jongen zijn uitgevlogen (Cramp 1988). De jongen, zo blijkt uit ringgegevens, zwermen tussen half juli en begin augustus uit over het gebied en zoeken dan direct een geschikte broedplaats voor henzelf voor komende jaren.

Nederland vormt, samen met het zuidoosten van Engeland, de noordwestgrens van de Europese verspreiding. Binnen Nederland ligt het zwaartepunt van de verspreiding in de kalkrijke Hollandse en Zeeuwse duinen ten zuiden van Bergen. Het zijn daar de weelderige struvelen van Duindoorn (*Hippophae rhamnoides*), Gewone vlier (*Sambucus nigra*) en meidoorn in combinatie met een dichte kruidenondergroei, waar Nachtegalen tot broeden komen. In de rest van Nederland, met uitzondering van de Biesbosch, is de dichtheid aan broedende Nachtegalen zeer laag of komen ze zelfs niet voor (SOVON 2002).

Foto: Vincent van der Spek

Rugstreepad

Ook voor de Rugstreepad (*Bufo calamita*) is Nederland in een wereldwijde context van flink belang. Landelijk neemt de soort af, maar in het gehele Nederlandse duingebied blijft ze stabiel (Goverse *et al* 2008). Een afzonderlijke trendbepaling voor Meijndel, Berkheide en Solleveld is niet gemaakt, maar vluchtige analyses wijzen erop dat het beeld voor de totale kust ook hier toepasbaar is (Teunissen & van der Spek 2009; van der Spek 2012).

De toename van de Rugstreepad is een van de succesverhalen van de grote herstelprojecten in Berkheide en Meijndel, waarbij veel verloren gegane leefomgeving opnieuw werd gecreëerd (pers. med. E. Goverse, RAVON).

Voor deze pioniersoort vormen duinplasjes met weinig vegetatie namelijk goede voortplantingswateren. Deze vaak tijdelijke plassen (ze drogen in de loop van het seizoen dikwijls op) herbergen weinig vijanden voor de eieren en larven. Rugstreeppadlarven hebben zich aangepast door de metamorfose van larf naar juveniel dier te versnellen zodra een plas aan het uitdrogen is.

Als habitat teveel begroeid raakt, verlaten ze het gebied (Nöllert *et al* 2001). Mogelijk speelt concurrentie met de Gewone pad (*Bufo bufo*) een rol: die komen in gemiddeld ruigere omstandigheden voor. De Gewone pad is dominant ten opzichte van de Rugstreeppad als beide soorten samen voorkomen. Voedselcompetitie speelt daarbij waarschijnlijk de grootste rol (Bardsley & Beebee 2000).

Rugstreeppadden kun je als bezoeker een aantal maanden op verschillende wijzen volgen. In het voorjaar klinken de karakteristieke koren vooral 's avonds uit de vochtige duinvalleien, die op een aantal plekken (Libellenvallei; Berkheide) goed te bezoeken zijn. Laat in het voorjaar kun je vele duizenden kikkervisjes zien. In de zomer kun je zo maar tegen jonge dieren aanlopen, die het water uitgekropen zijn, heel soms wel met vele honderden tegelijk. En gedurende de gehele periode loop je wel eens tegen een volwassen dier aan!

Kleine parelmoervlinder

Met drie tot vier, elkaar deels overlappende, generaties per jaar is de Kleine parelmoervlinder (*Issoria lathonia*) in de Hollandse duinen tussen half april en half oktober vrijwel altijd aan te treffen. Zelfs in juni, wanneer de voorjaarsvlinders zijn uitgevlogen en de meeste zomervlinders nog moeten verschijnen (de zogenaamde junidip), is deze vlinder volop aanwezig. Bovendien is de Kleine parelmoervlinder op elk moment van de lente tot in de herfst een van de algemeenste dagvlinders in onze duinen. Deze karakteristieke soort is hier gedurende de afgelopen 20 jaar in aantal stabiel gebleven (Hooijmans & Remeus 2011), maar neemt buiten de duinen gestaag af en staat daardoor als kwetsbaar op de Rode Lijst van bedreigde dagvlinders in Nederland (van Swaay 2006).

De waardplant van de Kleine parelmoervlinder in de duinen is vooral duinviooltje (*Viola curtisii*). De vlinders halen nectar ook vaak uit viooltjes. Later in het seizoen foerageren ze vooral op hogere planten als Slangenkruid (*Echium vulgare*) en Koninginnekruid (*Eupatorium cannabinum*). Het leefgebied in de duinen bestaat uit schrale graslanden met een mozaïek van open grond, lage begroeiing en ruigere vegetatie. Er moet voldoende kale grond aanwezig zijn waar vlinders en rupsen kunnen zonnen, evenals voldoende aanbod aan nectarplanten (Bos *et al* 2006). Op plaatsen in de duinen die vergrassen

Foto: Vincent van der Spek

en verruigen gaat de Kleine parelmoervlinder achteruit. Begrazing en natuurontwikkelingsprojecten, waarmee vergrassing en verruiging worden tegengegaan, spelen vermoedelijk een belangrijke rol bij het op een stabiel niveau blijven van de populatie in de Hollandse duinen.

Eenstijlige meidoorn

De meidoorn roept soms hevige emoties op, zoals verwoord in onderstaand fragment uit *“Op zoek naar de verloren tijd”* (Proust 1954):

Dat jaar, ..., vond mijn moeder mij op de ochtend van het vertrek, ..., in tranen op het kleine, steile paadje bij Tansonville, waar ik bezig was afscheid te nemen van de meidoorns, met beide armen de stekelige takken tegen mij aandrukkend.... ‘O m'n lieve meidoorns, riep ik snikkend uit, jullie kunnen er niets aan doen dat ik weg moet, jullie hebben mij geen verdriet willen doen. Jullie hebben mij nog nooit verdriet gedaan. Daarom zal ik altijd van jullie blijven houden.’

Misschien niet helemaal op dezelfde manier, maar een onmiskenbare liefde voor de meidoorn van de kant van Dunea kwam ook naar voren bij de natuurontwikkeling in de Helmduinen, waar begin dit jaar alle vegetatie categorisch werd verwijderd op de meidoornstruiken na (zie foto pagina 10).

Vooraf tijdens de tweede helft van mei en begin juni, wanneer in de duinen de bedwelmende geur hangt van de bloeiende meidoorns, komt de benaming Meijendel (meidoornvallei) tot zijn recht. Dan is de meidoorn een waar boegbeeld van de Hollandse duinen, ook al is zij niet alleen daar, maar in veel delen van Nederland een algemene soort en ook al wordt hiermee de Duindoorn enigszins miskend, die eigenlijk exclusiever is voor de duinen en daar ook algemener is dan de meidoorn.

Behalve de Eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*) komt in Nederland ook de Tweestijlige meidoorn (*Crataegus laevigata*) voor. Deze is beperkt tot (bossen in) het oosten van het land. De eenstijlige meidoorn is vooral struweelpionier op verlaten landbouwgrond (Weeda *et al* 1987). Dit verklaart waarschijnlijk ook het algemene voorkomen van deze meidoorn in de duinen, want zijn opmars hier schijnt pas op gang te zijn gekomen aan het begin van de vorige eeuw, toen de beweiding was gestaakt. De massale kolonisatie vond echter pas plaats halverwege de vorige eeuw door de afname van vraat aan jonge struiken na de ineenstorting van de konijnenpopulatie door myxomatose (Salman & Van der Meijden 1985).

Kruisbladgentiaan

De Kruisbladgentiaan (*Gentiana cruciata*) is vooral een plant van Midden- en Oost-Europa. De noordwestgrens van het min of meer gesloten areaal loopt over het Belgische deel van de Sint Pietersberg. De soort heeft een voorpost in het Nederlandse duingebied, waar zij van Kennemerland tot Voorne voorkomt. Het zwaartepunt ligt bij Wassenaar, waar de plant vermoedelijk oorspronkelijk wild en al sinds de 17de eeuw bekend is (Weeda *et al* 1988).

Foto: Frans Hooijmans

Kruisbladgentiaan is een plant van droge, zonnige tot licht beschaduwde standplaatsen op kalkrijke grond. In onze duinen groeit zij vooral op noordwesthellingen en in mindere mate in droge valleien, in beide gevallen vooral op plaatsen waar regelmatig de vochtige zeewind overheen gaat. Zij komt voor van vlak achter de zeereep tot kilometers uit de kust. Zij lijkt zich goed te handhaven en blijkt in staat zich vrij snel te vestigen op plekken waar de vegetatie en de bovenste bodemlaag zijn verwijderd in het kader van natuurontwikkeling, zoals in de Kikkervalleien van Meijendel.

Helaas heeft het stabiele voorkomen van de Kruisbladgentiaan in de Hollandse duinen niet kunnen voorkomen dat het Gentiaanblauwtje (*Maculinea alcon*) hier in de loop van de vorige eeuw is verdwenen. De Kruisbladgentiaan was in de duinen de enige waardplant van dit blauwtje. Het lokaal uitsterven van dit vlindertje lag niet aan de gentianen, maar had vermoedelijk te maken met de achteruitgang van knoopmieren, waarvan dit blauwtje voor zijn voortbestaan afhankelijk is. De rupsen overwinteren en verpoppen namelijk in de nesten van deze mieren (Bink 1992). Overigens werd het Gentiaanblauwtje in onze duinen lange tijd als een aparte ondersoort (*M. a. arenaria*) beschouwd, maar dit wordt thans op basis van recent genetisch onderzoek aan Gentiaanblauwtjes in twijfel getrokken (Bos *et al* 2006).

Frans Hooijmans
Vogelwerkgroep Meijendel
fchoijmans@cs.com

Vincent van der Spek
Dunea / Regelink Ecologie & Landschap
vincent.vanderspek@regelink.net

Literatuur

- Bardsley L & TJC Beebee, 2000. Competition between *Bufo* larvae in a eutrophic pond. *Oecologia* 124 (1): 33-39.
- Bloem JC, 1965. Verzamelde gedichten. Polak & van Genneep Uitgeversmaatschappij BV, Amsterdam.
- Bink FA, 1992. Ecologische atlas van de dagvlinders van Noordwest-Europa. Schuyt & Co, Haarlem.
- Bos F, M Bosveld, D Groenendijk, C van Swaay & I Wynhoff, De Vlinderstichting, 2006. De Dagvlinders van Nederland, verspreiding en bescherming. Naturalis, KNNV Uitgeverij, EIS-Nederland.

- Cramp S, 1988. Handbook of the birds of Europe, the Middle East and North Africa / Volume V: Tyrant Flycatchers to Thrushes. Oxford University Press.
 - Haarsma AJ, 2011. Hollandse Meervleermuizen in winterslaap. Holland's Duinen 58: 3-6.
 - Goverse E, T van der Meij & G Smit, 2008. Resultaten 1996 – 2007. Nieuwsbrief RAVON, Meetnet Amfibieën Mededelingen. Augustus 2008 nr. 23.
 - Hooijmans FC & A Remeeus, 2011. Vlinders in Meijndel: aantalsverloop langs twee telroutes. Holland's Duinen 59: 35-38.
 - Nöllert A & C Nöllert, 2001. Amfibieëngids van Europa. Tirion uitgeverij BV, Baarn.
 - Proust M, 1954. Combray, deel 1 van Du Côté de chez Swann, boek 1 van A la Recherche du Temps Perdu. Copyright Nederlandse vertaling 1970, De Bezige Bij, Amsterdam.
 - Salman A & E van der Meijden, 1985. De opmars van de meidoorn in de Wassenaaarse duinen. Duin 1985 nr.1: 6-10.
 - Scheur G, 1993. Inventarisatie Faunagegevens Meijndel – Ter voorbereiding op de NOTA FAUNABEHEER. Intern rapport. Duinwaterbedrijf Zuid-Holland, hoofdafdeling Natuur- en Landschapsbeheer.
 - SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden
 - Speek BJ & G Speek, 1984. Thieme's VogeltrekAtlas. Thieme, Zutphen.
 - van der Spek V, 2012. Evaluatie Grondwaterwetvergunning Solleveld 2004-2011. Deelrapport ecologie (concept). Dunea, duin & water, Klant en Natuur, afdeling Duinstrategie. Scheveningen.
 - van Swaay CAM, 2006. Basisrapport Rode Lijst Dagvlinders. Rapport VS2006.002, De Vlinderstichting, Wageningen
 - Teunissen WPJ & V van der Spek, 2009. Fauna- en flora in Berkheide, Meijndel en Solleveld. Analyse aantals- en soortontwikkeling 2000 – 2008. Intern rapport. Duinwaterbedrijf Zuid-Holland. Natuurbedrijf, afdeling Duinstrategie. Scheveningen.
 - Weeda EJ, C, R & T Westra, 1987. Nederlandse Oecologische Flora, deel 2. IVN in samenwerking met de VARA, Hilversum en de VEWIN, Rijswijk.
 - Weeda EJ, C, R & T Westra, 1988. Nederlandse Oecologische Flora, deel 3. IVN in samenwerking met de VARA, Hilversum en de VEWIN, Rijswijk.
- Internet:**
- www.synbiosys.alterra.nl
Meervleermuis (*Myotis dasycneme*) H1318.
Profielendocument, versie 1 september 2008.

